

VOL. 8. N° 15
INTRODUCCIÓ A «LA PANDÈMIA DE COVID-19
I EL SEU IMPACTE EN EL TURISME EN ESPAIS URBANS»

Coord. Ernest Cañada Mullor
Centre d'Investigació Alba Sud, España
ernest@albasud.org

Coord. Enrique Navarro Jurado
Universidad de Málaga (UMA), Málaga, España
enavarro@uma.es
<https://orcid.org/0000-0002-5603-1864>

La pandèmia de la COVID-19, a més dels seus coneguts efectes sanitaris, ha tingut un fort impacte socioeconòmic, i es preveu que la crisi en curs siga especialment dura, amb un augment de la pobresa i intensificació de la desigualtat (Méndez 2021). El turisme és una de les activitats que més s'ha vist afectada a causa de les restriccions a la mobilitat i interacció humana (Gössling et al. 2021), a diferència del que va ocórrer durant la crisi financera global iniciada en 2008, en la qual va tindre un paper destacat en la recuperació econòmica i la creació d'ocupació en els anys successius (Murray i Cañada 2021). De fet, va constituir una de les bases de la reactivació del circuit d'acumulació i reproducció del capital (Cañada i Murray 2019), convertint-se en una de les primeres fonts d'ingressos de moltes ciutats (Jover i Díaz-Parra 2020). La paralització de bona part de les activitats turístiques durant mesos, i la seua lenta i incerta recuperació, en particular de caràcter internacional, que a més depèn de l'evolució de la pandèmia i dels processos de vacunació en altres parts del món auguren greus dificultats per a aquelles economies amb major pes del turisme. Aquesta situació ha posat en evidència la vulnerabilitat en la qual es troben territoris i, especialment, determinats

espais urbans, que en els últims temps havien viscut un intens procés de turisticació, que va derivar en font de malestar i conflicte social (Colomb i Novy 2017, Milà et al. 2019).

Aquest escenari de crisi, amb greus implicacions per a la vida de moltes persones, ha obert el debat sobre com intervindre davant aquesta situació, polaritzada entre els qui demanen suports públics per a poder reactivar amb urgència l'economia turística i els qui aposten per la necessitat d'un replantejament en el seu funcionament, i més encara els qui exigeixen adoptar mesures de decreixement i apostar per processos de transició socioecològica (Fletcher et al. 2019). En aquest debat no tots els contextos són iguals, i es fan necessaris anàlisis més detallats i complexos, segons les diverses particularitats. De la mateixa manera, davant la paralització de l'activitat turística internacional i una recuperació incerta i insegura, s'ha accentuat l'interès pel turisme intern i, especialment, per formes diverses de turismes de proximitat (Navarro et al. 2020), que podrien contribuir a una certa dinamització del sector, quan tradicionalment han tingut un paper de menor rellevància en les polítiques públiques (Díaz i Llurdés 2013, Romagosa 2020).

Aquest número especial de la revista *Kult-ur* parteix de la preocupació per com aquestes dinàmiques disruptives provocades per la pandèmia de la COVID-19, i les transformacions conseqüents en el funcionament del sistema turístic, poden incidir en els espais urbans, que es van convertir en escenaris privilegiats de la turisticació durant l'última dècada, amb efectes derivats analitzats profusament com el sobreturisme (*overtourism*) (Koens et al. 2018). Els canvis són necessàriament encara incipients i lluny d'haver-se consolidat, perquè els factors que els espanten es troben encara en curs. L'efecte del creixement turístic ha sigut un canvi important en els centres urbans de les ciutats, amb implicacions sociodemogràfiques (substitució de residents per visitants en els habitatges, desplaçament forçós, declivi demogràfic, conflictes amb la població local, etc.), espacials (usos incompatibles de l'espai públic), econòmiques (major inflació, augment en el preu dels habitatges en propietat i lloguer, substitució i desaparició de tipologies comercials tradicionals, etc.) i culturals (Calle Vaquero, 2019). Al mateix temps s'incrementen nous agents que desenvolupen projectes turístics, l'augment de les desigualtats, els problemes ambientals que es relacionen amb la justícia espacial, les polítiques

d'inversió pública per a la rehabilitació i reestructuració dels centres urbans *turistificats*.

Malgrat les dificultats, els esforços per descriure, diagnosticar i fer pronòstic sobre possibles tendències contribueixen a fixar la nostra atenció en transformacions de gran importància que requeriran investigació sistemàtica. Amb aquest número tractem d'obrir el focus d'atenció sobre alguns d'aquests processos. Les diferents contribucions focalitzen la seua anàlisi entre Espanya i Amèrica Llatina. S'identifica el fort impacte que està tenint en espais urbans la crisi de l'activitat turística internacional, encara que, al seu torn, sobreviuen tendències de fons per a recuperar la dinàmica prèvia a la crisi i, al seu torn, la dinàmica preexistent dificulta possibles canvis. No obstant això, també es detecten uns certs factors que afavoririen un potencial desenvolupament del turisme articulat entorn de mercats de proximitat, així com la reapropiació d'espais dels quals els seus habitants haurien sigut desplaçats en termes de llocs de residències com d'esplai.

El número s'obri amb un article de Marina Haro Aragú i Josefa García Mestanza en el qual es realitza una revisió sistemàtica de la bibliografia disponible sobre les transformacions que s'han produït en ciutats turístiques abans de la pandèmia de la COVID-19 i les vies per a la resolució dels seus principals problemes. Entorn de les categories COVID-19, turisme urbà, sobreturisme (*overtourism*) i turisme de proximitat, associades cadascuna d'elles al concepte de turisme sostenible, es realitza una selecció dels principals articles publicats fins al moment. D'aquesta revisió destaca, a més d'una síntesi de l'estat de coneixement, la identificació de la falta de vinculació entre tots aquests conceptes en la literatura analitzada. L'article contribueix així a posar les bases per a una agenda d'investigació que aborde d'una manera més complexa i integrada l'anàlisi de les transformacions urbanes arran del nou context que obri la COVID-19 en contextos de forta dependència del turisme i amb les possibilitats i límits d'aposta per una transformació basada en mercats de proximitat.

Fátima Santos-Izquierdo, Marina Montiel-Cessares i Yolanda Romero-Padilla analitzen el cas de Màlaga a partir de les percepcions dels moviments socials oposats als processos de turistificació. Així identifiquen algunes

tendències entorn dels espais urbans vinculats a potencials canvis en les dinàmiques turístiques. Malgrat tractar-se de processos encara en curs, es percep que, encara que la crisi sanitària ha posat en evidència la vulnerabilitat del desenvolupament turístic que es va viure durant un poc més d'una dècada, les inèrcies i interessos del capital turístic i immobiliari pressionen per a seguir el mateix rumb. Això incideix en les autoritats públiques perquè adopten mesures a favor de la reactivació del turisme, en particular en el comerç, l'hostaleria i la restauració, en termes de relaxació de les limitacions o bé amb majors facilitats per a la seua operació en qüestions com, per exemple, terrasses o horaris comercials. Així mateix, es promouen projectes els fons dels quals es preveu que vagen dirigits a aprofundir en la via turística de reproducció del capital a la ciutat. De tot això es conclou que no es percep voluntat real de canvi de model per part de les autoritats locals. En aquest context, les seues autores també ressalten com els moviments socials senten que les seues crítiques i reivindicacions al model de turistificació han guanyat legitimitat a la llum de les conseqüències de la crisi i que és necessari impulsar un procés de transformació del turisme i dels seus efectes en les dinàmiques urbanes. La inviabilitat de l'actual creixement turístic, sotmés a múltiples amenaces, fa que aquests mateixos moviments entenguen la rellevància dels seus posicionaments i propostes.

En el cas de la ciutat de Palma, Mallorca, Macià Blázquez i Francesc Casañas mostren com una de les vies a través de les quals el capital va eixir de la crisi financera global de 2008, que derivava en un bloqueig de les seues possibilitats de reproducció, va ser la turistificació de nombroses ciutats. D'aquesta manera, el turisme va traspasar els seus espais tradicionals i es va inserir en entorns ja construïts, que no havien sigut pensats per a l'activitat turística. En el cas del Centre Històric de Palma, una de les formes que va adoptar aquest procés va ser la conversió d'habitatge d'ús residencial en lloguer de curt termini amb finalitats turístiques i també d'immobles en hotels, primordialment d'alta categoria, que és el que s'analitza en aquest article. El procés va ser facilitat per l'Estat a través d'accions de promoció i modificacions legals, així com una visió empresarialista de la gestió pública de la ciutat. Això va tindre múltiples conseqüències socials, associades a processos de gentrificació. Davant l'extensió del malestar, en una segona fase, des de les administracions públiques es va intentar posar límits al seu creixement.

Però això encara va valoritzar més aquests nous hotels i, per tant, dificultaria a futur la seua potencial reconversió. En aquest context, malgrat la greu crisi de l'activitat turística internacional a causa de la pandèmia de la COVID-19, no semblen haver-se complert els pronòstics inicials d'una intensificació de la venda d'actius. Els autors de l'article mostren com aquest tipus d'hotels d'alt standing són rendibles financerament, més enllà de l'operació turística regular, com a inversions immobiliàries. Així, més que desprendre's d'ells, els seus propietaris estarien apostant per ells com a valor refugi dels quals extraure major rendiment en un moment més propici. D'aquesta manera, els autors de l'article mostren la profunditat del procés de turistificació de l'entorn urbà, així com la complexitat d'un procés que no opera en una sola direcció i que, per tant, pot dificultar processos de transició que revertisquen l'especialització turística que s'ha produït en els últims anys.

Cristina Oehmichen identifica els efectes de la crisi de la COVID-19 en zones urbanes altament turistificades, com el Centre Històric de la Ciutat de Mèxic. La paràlisi temporal del turisme internacional va buidar els seus carrers de turistes, amb efectes dramàtics per a molts negocis i en termes d'ocupació. Això, al seu torn, va fer evident la vulnerabilitat de la dependència d'una sobre-especialització turística. No obstant això, durant aquests mesos també s'han identificat pràctiques turístiques en el Centre Històric per part d'habitants de la mateixa Ciutat de Mèxic, que, com en altres grans urbs turistificades, han pogut recuperar i redescobrir llocs dels quals havien sigut desplaçats. Aquestes dinàmiques dilueixen les fronteres entre allò turístic i la vida quotidiana, i al seu torn entrecreuen fronteres conceptuals entre el turisme, l'oci i la recreació. En posar en primer pla necessitats i pràctiques d'àmplies majories, tradicionalment desateses en les polítiques turístiques, però també en els estudis de caràcter acadèmic, la mirada s'obri cap a noves realitats insuficientment compreses. Les formes en les quals molts d'aquests sectors fan o volen fer turisme obri la possibilitat de pràctiques culturals no estandarditzades, obertes a la reinterpretació del turisme baix noves demandes.

Finalment, resulta interessant tindre una mirada a escala nacional de l'avaluació de l'impacte que va tindre la COVID-19 en els diversos sectors del turisme, fent una caracterització de l'impacte en el turisme urbà. Enrique Cabanilla, Carlos Garrido i Edison Molina exposen els resultats de diverses

investigacions en les quals han participat des de març del 2020, centrades en l'empresa, la demanda nacional i el talent humà. Destaca el tractament cartogràfic per a la delimitació d'espais urbans i rurals, al costat d'una metodologia robusta amb tres enquestes nacionals. L'anàlisi mostra que els espais menys afavorits de la pandèmia han sigut les ciutats pel tancament d'empreses i la desocupació generada. Per contra, l'augment de la demanda interna, del turisme de proximitat, ha afavorit una certa recuperació en el turisme urbà.

Referències

- CALLE VAQUERO, M. DE LA. (2019). Turistificación de centros urbanos: clarificando el debate. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 83, 2829, 1–40.
- CAÑADA, E. Y MURRAY, I. (2019). Introducción. Perspectivas críticas en turismo. En E. Cañada e I. Murray. *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo* (pp. 7-34). Barcelona: Icaria Editorial.
- COLOMB, C. Y NOVY, J. (2017). *Protest and Resistance in the Tourist City*. Abingdon: Routledge.
- DÍAZ, I. Y LLURDÉS, J.C. (2013). Reflexiones sobre el turismo de proximidad como una estrategia para el desarrollo local. *Cuadernos de Turismo*, 32, 65-88.
- FLETCHER, R., MURRAY, I., BLANCO, A. Y BLÁZQUEZ, M. (2019). Tourism and degrowth: an emerging agenda for research and praxis. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1745-1763.
- GÖSSLING, S., SCOTT, D. Y HALL, M. (2021) Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20, Doi: 10.1080/09669582.2020.1758708
- JOVER, J. Y DÍAZ-PARRA, I. (2020). Who is the city for? Overtourism, lifestyle migration and social sustainability. *Tourism Geographies*, 1-24. Doi: 10.1080/14616688.2020.1713878.
- KOENS, K., POSTMA, A. Y PAPP, B. (2018). Is Overtourism Overused? Understanding the Impact of Tourism in a City Context. *Sustainability*, 10, 4384.
- MÉNDEZ, R. (2021). *Sitiados por la pandemia. Del colapso a la reconstrucción: una geografía*. Madrid: Revives. 2ª edición.

- MILANO, C., NOVELLI, M. Y CHEER, J.M. (2019). Overtourism and tourismphobia: A journey through four decades of tourism development, planning and local concerns. *Tourism Planning & Development*, 16(4), 353–357.
- MURRAY, I. Y CAÑADA, E. (2021). Turistificación confinada. En E. Cañada e I. Murray, I. (eds.). *#TourismPostCOVID19. Turistificación confinada* (pp. 14-80). Barcelona: Alba Sud Editorial.
- NAVARRO, E., ORTEGA, G. Y TORRES, E. (2020). *Propuestas de reflexión desde el turismo frente al COVID-19. Incertidumbre, impacto y recuperación*. Málaga: Instituto Universitario de Investigación de Inteligencia e Innovación Turística de la Universidad de Málaga.
- ROMAGOSA, F. (2020). The COVID-19 crisis: Opportunities for sustainable and proximity tourism. *Tourism Geographies*, 22(3), 690-694.

